

D. Melossi en M. Pavarini, *Carcere e fabbrica : Alle origini del sistema penitenziario*, Il Mulino, Bologna 1977

Inleiding

Ter gelegenheid van de Spaanse en Engelse vertaling¹ die nog dit jaar op de markt wordt gebracht, is het boeiend dit basiswerk van de Italiaanse radicale criminologie, als discussiestof op tafel te werpen.

Beide auteurs, juristen van opleiding, verbonden aan de Rechtsfaculteit te Bologna, zijn actief lid van de redactieraad van *La questione criminale*, het enige radicaal criminologisch Italiaans tijdschrift.² Melossi heeft, alvorens zich toe te leggen op de problematiek van de geschiedenis, de sociologie van de deviantie en de sociale controle, vooral studiewerk verricht rond de geschiedenis van de arbeidersbeweging. Pavarini heeft van meetaf aan criminologische en penitentiaire problemen bestudeerd; vandaar zijn talrijke publikaties in diverse gespecialiseerde tijdschriften.

Na een onderzoeksproject van de CNR³ omtrent "Il principio della difesa sociale in Italia dalle codificazione preunitarie ad oggi"⁴ onder leiding van Prof. M. Baratta en F. Bricola is *Carcere e fabbrica* in 1977 door hen gepubliceerd. Intussen hebben ze de Italiaanse vertaling verzorgd, en daarmee de criminologische discussie sterk aangewakkerd, van het miskende werk van G. Rusche en O. Kirchheimer, leden van de "Frankfurter-Schule": *Punishment and Social Structure*.⁵ Melossi beëindigt momenteel een onderzoeksproject van twee jaar naar de transformatieprocessen in het Amerikaanse gevangenisstelsel. Pavarini publiceerde dit jaar *Introduzione alla criminologia*, een bijzonder vlot geschreven, maar tevens rijk cultureel gestoffeerde inleiding op de criminologie.⁶

Wat *Carcere e fabbrica* betreft, dit valt uiteen in twee stukken. Melossi heeft de Europese en Italiaanse historiek terzake onderzocht, terwijl Pavarini de

1. Deze vertaling verschijnt bij Macmillan Press, die ook in het najaar een bundeling vertaalde artikelen uit *La questione criminale* uitbrengt.

2. Wat betreft de kritische juridische Italiaanse tijdschriften zal mijn artikel verschijnen in de eerste jaargang van het nieuwe tijdschrift *Tegenspraak* (1982).

3. Centro Nazionale di ricerca.

4. Vertaling: 'de sociaal-verweerde idee in Italië, vanaf de codificatie vóór de eenmaking tot heden'.

5. RUSCHE, G. en KIRCHHEIMER, O., *Punishment and Social Structure*, Columbia University Press, (1939).

Voor de geschiedenis van dit miskende boek, zie: MELOSSI, D., 'Book Review: Georg Rusch and Otto Kirchheimer: Punishment and Social Structure', in *Crime and Social Justice — A Journal of Radical Criminology*, jaargang 5, nr. 1, 73-86.

6. PAVARINI, M., *Introduzione alla criminologia*, 1981, Le Monnier, Firenze. Zie mijn boekbespreking in de eerste jaargang van *Tegenspraak*, (1982).

Amerikaanse evolutie heeft geschetst tot midden 19e eeuw. Mijn bedoeling is eerst een synthese te geven van hun uiteenzettingen, en nadien aan de hand van literatuur op enkele belangrijke discussiepunten dieper in te gaan.

Gevangenis en Arbeid in Europa en in Italië in de transformatieperiode van de kapitalistische produktiewijze (Melossi D.)

1. Oorsprong van onze penitentiaire instellingen

De historische studie naar de bronnen, naar de oorsprong van onze penitentiaire instellingen, vangt zonder twijfel aan in het transformatieproces van de feodaliteit naar het kapitalisme. De massa's mensen die door de onomkeerbare feodale crisis naar de steden verhuisden, konden onmogelijk allemaal worden tewerkgesteld in het pas opkomende manufactuur-systeem. Dit had tot gevolg dat enorme aantallen moesten leven van bedelarij, diefstal, landloperij. Het fenomeen van de vagebonden was alom verbreid. Om daar hardhandig, repressief tegen op te treden, met de bedoeling deze enorme aantallen om te vormen tot proletariaat, werd in gans Europa een wreedaardige wetgeving tegen de vagebonden gecreëerd, die toelaat hen gedwongen te plaatsen in de tucht- en werkhuizen die toen als paddestoelen uit de grond rezen. Van criminaliteit als zodanig is helemaal geen sprake. Het is precies de bittere armoede die wordt aangepakt.⁷ Zo wordt onder Elisabeth de Engelse Armenwet in 1572 van kracht, die geldig zal blijven tot 1834.

In de Engelse "Bridewells and workhouses" komt het erop aan via de verplichte werksituatie de weerstand van de arbeidskrachten te vergroten en vooral de voorwaarden te doen aanvaarden, onder dewelke de grootste uitbuiting tot creatie van de meerwaarde mogelijk is. M.a.w. de fysieke en ideologische noodzakelijke voorwaarden tot schepping van een functioneel proletariaat worden geïnstitutionaliseerd.

2. Ontwikkeling van het disciplineringsmodel

Het werk- en tuchthuis kent zijn hoogtepunt, en daarmee zijn meest ontwikkelde, verfijnde vorm, bij de opkomst van de manufactuurperiode in het vóór-industriële kapitalisme. In die optiek is het Nederlandse mercantilisme een koploper. Precies daar wordt immers het model, voorbeeld voor de rest van Europa op punt gezet : het Rasphuis.

De vroegere tuchthuizen worden gerationaliseerd volgens het overheersende produktiemodel : de manufactuur. Te Amsterdam, en later ook te Gent, en op diverse plaatsen in Duitsland wordt door de Staat het monopolie verstrekt aan die tuchthuizen om hard Zuid-Amerikaans hout te raspen tot verpulverd materiaal dat wordt gebruikt om verf te kleuren. De kapitalistische produktiediscipline wordt hier hardhandig aangeleerd in het kader van een

7. PIVEN en HOWARD, *Regulating the poor*, London, 1972.

burgerlijke calvinistische "Weltanschauung". De plaats bij uitstek van de complete uitbuiting en verarming van het individu is de manufactuur, en later de fabriek. De voorbereiding daartoe wordt verzorgd door een hele reeks hulpinstellingen, die precies op dat moment zich beginnen te verwezenlijken, nl. de mononucleaire familie, de school, de gevangenis, het gekkenhuis. Zij vervullen precies de rol van produktie, opvoeding en reproductie van de arbeidskrachten, opgeëist door het kapitaal.

Deze evolutie doet zich voor in gans Europa, waarbij de private, religieuze caritas wordt vervangen door gecoördineerde armenbijstand vanuit de staat. Zo wordt te Parijs rond 1530 het 'l'Hôpital' gecreëerd, daar 1/3 van de Parijse bevolking uit vagebonden bestond. Deze moeten zodanig worden aangepakt dat ze de ordening en discipline ingebouwd in de maatschappijvisie van de opkomende burgerij aanvaarden, zodanig dat ze als gedweë instrumenten kunnen worden gebruikt in het uitbuitingsproces. Ook in Duitsland worden overal werkhuizen opgericht, sterk geïnspireerd door de Lutheriaanse visies, die zich heftig afzet tegen de leider van de boerenopstanden, Thomas Müntzer. Precies op het moment dat via de verlichte burgerlijke filosofieën, vanaf Hobbes⁸, het vrijheidsbegrip en het contractprincipe wordt gepropageerd, en dialektisch daarmee verbonden het autoriteitsprincipe van de opkomende burgerij, manifesteren zich de meest repressieve transformatieprocessen in het sociale leven zelf.

3. Industrialisatie en restructuratie van de penitentiaire instellingen

In de tweede helft van de 18e eeuw doen er zich ontwikkelingen voor, die een relatieve schaarste van arbeidskrachten teweegbrengen (evolutie van het manufactuurtype). In Engeland wordt de 'Old Poor Law' sterk bekritiseerd (in 1834 komt de nieuwe tot stand). Er worden ook maatregelen genomen om het aanbod van arbeidskrachten te vergroten ('Bills for inclosures of commons'). De werkhuizen, die steeds meer als een concurrentievorm worden aanzien met de vrije markt, komen sterk onder druk te staan. Met de evolutie van het mercantilisme naar de liberale economie takelt het werkhuistype volledig af. De produktiefunctie ervan kwijnt weg (men opteert voor het tuchthuis als afschrikker) en vele potentiële arbeidskrachten worden naar de arbeidsmarkt getransporteerd.

Met de processus van de industriële revolutie wordt de armoede nog scherper, en dreigt er vrij dikwijls het gevaar van opstanden. Op dat moment wordt de armoede een misdaad, worden de tucht- en werkhuizen hun directe produktiefunctie ontnomen en omgevormd tot gevangenis. M.a.w. de institutie gevangenis, gebaseerd op de gedefinieerde misdadigheid, ontstaat in de kapitalistische industriële revolutie. In dit kader kunnen we de prestaties van Beccaria, Montesquieu, Bentham op hun waarde schatten. De praktische

8. MACPHERSON, *The political Theory of Possessive Individualism : Hobbes to Locke*, Oxford University Press, 1962; COSTA, 'Il Progetto giuridico : Recherche sulla giurisprudenza del liberalismo classico', in : *Per la storia del pensiero giuridico moderno*, Milano, Giuffrè Editore, 1974, nr. 3.

verwezenlijkingen van diverse instituties (als de gevangenis), de theorieën en ideologische opties die aan de basis ervan liggen, kunnen we immers slechts begrijpen in het kader van de essentiële behoefte van het kapitaal zichzelf te reproduceren en via dit proces een nieuwe type maatschappij te vormen.

De ideaal-typische hervormingsideeën van Bentham, Howard ... worden praktisch bijgeschaafd onder druk van de opstanden, de groeiende armoede en criminaliteit eigen aan het enorme reserveleger arbeiders. Eenmaal dat de gevangenis de werk- en tuchthuizen definitief heeft vervangen (dat we aldus van het manufactuurtype naar het fabriekstype zijn geëvolueerd) krijgt die een straffunctie toebedeeld⁹, waarbij de straf wordt uitgedrukt in tijd. Dit is slechts denkbaar door het feit dat het arbeidsconcept de noodzakelijke band legt tussen de inhoud van de institutie en haar legale vorm. De maatstaf (soldatura), straf in tijdsmaat uitgedrukt, is slechts denkbaar door het feit dat in de buitenwereld het leven wordt uitgedrukt in gepresteerde kapitalistische arbeiderstijd. In die optiek zijn de humane maatregelen van Beccaria en de doorgevoerde legaliteitsopties in de Napoleontische wetboeken een verfijnde rationalisatie van het repressief systeem. Melossi werkt dit model dan specifiek uit voor Italië, hetgeen voor ons minder interessant is. Daarom wil ik hier eventjes de Belgische situatie erbij betrekken als vergelijkingspunt op basis van de geschiedenis van het Rasphuis te Gent, dat model stond voor onze gewesten.¹⁰

4. Concrete Belgische schets

Stroobant poneert vrij duidelijk, na concreet historisch onderzoek, dat de oorsprong van de moderne penitentiaire instellingen moet gezocht worden in de oude tuchthuizen opgericht in de 17e eeuw als repressie tegen de vagebonden. Die zijn zo vlug en algemeen verspreid uit de grond gerezen omwille van enerzijds de enorme omvang van de armoede, de landloperij¹¹, maar anderzijds tevens door het feit dat bepaalde fabrikanten er veel brood in zagen onder staatsmonopolie de concurrentie te verscherpen. De reorganisatie van het Gentse tuchthuis in het Gerard Duivelsteen werd voltrokken in 1653, waarbij de reglementen van het Rasphuis te Amsterdam werden overgenomen.

De gedwongen arbeidersdiscipline bij het raspen van het hout was keihard. Degenen die niet aan de opgelegde produktienorm konden voldoen, werden als luitaards beschouwd, waarop straffen werden toegepast als het opgesloten worden in een kerker, die langzaam vol liep met water. In die kerker stond een pomp die met moeite de waterstroom kon wegpompen.

9. FOUCAULT, M., *Surveiller et Punir*, Gallimard, 1975.

10. STROOBANT, L., 'Le Rasphuys de Gand. Recherches sur la répression du vagabondage et sur le système pénitentiaire établi en Flandre au XVIIe et au XVIIIe siècle', in : *Annales de la Société d'Histoire et d'Archéologie*, 1900, 191-307.

11. 'Ter causen dat binnen deze stadt is eene groote menigte van vagabonden, ledighgangers, beedelaerts ende deughenieten, ten deele hier gebleven sedert den lesten oorlogh ende ten deele hier toeghecomen van het platte landt ter occasien vande schaersheydt van de levensmiddelen aldaar... gheresolveert hebbende wederom te doen oprichten ende in staet stellen het tuchthuys hier voor dezen gheweest' uit *Actum in 't Collegie*, 28 juli 1698.

In de 18e eeuw werden, zoals geschetst in vorige pagina's, de tuchthuizen geleidelijk omgevormd. Zo werd te Gent uit het tuchthuis "La Maison de force" opgericht, onder inspiratie van Vilain XIII¹², waarvoor later Howard zo'n bewondering zou hebben als type-gevangenis. M.a.w. het staat onomstotelijk vast dat precies in de organisatie van werk- en tuchthuizen, als repressiemiddel tegen bedelaars en vagebonden, de oorsprong moet worden gezocht van onze penitentiaire instellingen. De evolutie ervan verloopt dialectisch met het overheersende produktietype binnen het kapitalistisch systeem.

De penitentiaire uitvinding : de ervaring in de Verenigde Staten in de eerste helft van de 19e eeuw (Pavarini, M.)

1. Structurele evolutie van landbouwmaatschappij naar industriële economie

In het Amerikaanse pre-revolutionaire tijdperk staat wat de sociale controle betreft één model centraal : de koloniale familie, die het paradigma is voor elke reactie tegen deviantie (household and neighbor relief, almshouse, work-house...), gekoppeld aan het dominante instituut van het privaat grondbezit. De enorm snelle industriële revolutie creëert in de U.S.A. zeer ingrijpende sociaal-culturele transformaties. Zelfs in die mate dat er serieuze discrepanties ontstaan tussen de enorme bevolkingstoename, de zeer hoge immigratiegraad, de snelle mobiliteit enerzijds en de snelle industrialisatie anderzijds. In dit kader worden de tuchthuizen omgevormd tot gevangenissen. Als typevoorbeeld werd de Walnut Street Jail gesteld (Filadelfia-systeem), dat een kopie was van het Gentse "Maison de force" en het "Panopticon" van Bentham. De grondbeginselen waren cellulaire isolering van de gevangenen, verplichte stilte, meditatie en gebed. Dit systeem werd heel vlug gewijzigd, door het dominant worden van het fabrieks-type in de samenleving. M.a.w. het Auburn-systeem dat werd aangenomen, voorzag gemeenschappelijke werkplaatsen tijdens de daguren. In de gevangenissen wordt daarmee een type arbeid ingevoerd dat een analoge structuur heeft als die die dominant is in de fabrieken, zowel op het vlak van de produktie, als op het vlak van de discipline. Op die manier konden ook de produktiekosten van enkele industriële sectoren worden verlaagd. Dit kon gebeuren via verschillende systemen, nl. public account, contract, piece-price, lease, state-use, public works...

	<i>Filadelfia-type</i>	<i>Auburn-type</i>	
Ambachtsman	Artisanaat	Industriearbeid	Proletariaat
	Manufactuur	Fabriek	

12. VILAIN XIII, J.P. *Mémoire sur les moyens de corriger les malfaiteurs et les fainéants à leur propre avantage, et de les rendre utiles à l'état*, Bruxelles, 1841.

2. Het penitentiair systeem als model voor de ideale samenleving

Zo kunnen we stellen dat de geschiedenis van de Amerikaanse gevangenen, ook de geschiedenis is van de arbeidsbezigheden van de gevangenen, m.a.w. van de educatiemodellen tot een bepaald type van ondergeschikte arbeid. Met de noodzaak om economisch gezien de arbeid van de gevangenen te gebruiken, heeft het privé- kapitaal zijn intrede in de gevangenis gedaan via het juridisch systeem van het contract. Door de snelle mechanisatie en automatisatie enerzijds en de invloed van de syndicaten in het politiek-economische leven anderzijds was het echter moeilijk deze kostendrukkende concurrentievorm vol te houden. Zo verloor begin deze eeuw de gevangenis haar karakter van *produktieve* fabriek, en werd dit slechts als ideologisch, disciplinerende functie behouden.

Samenvattend kunnen we dus stellen dat de gevangenis als 'mensenfabriek' de criminelen transformeert in proletariërs, die economisch nuttig zijn. Al naargelang de vraag op de arbeidsmarkt wordt die opgeslagen, benut in of buiten de gevangenis muren. Naast deze economische rol heeft de gevangenis ook een ideologische rol te vervullen, nl. laboratorium van de criminologische kennis, die vertrekkend van de sociale gevaarlijkheid d.i. van de burgerlijke kapitalistische sociale ordening, classificatiecriteria gaat opmaken om via de arbeidsdiscipline aangepaste individuen op te voeden die als subjecten van materiële behoeften zichzelf verkopen in de gealiënerde arbeid. De gevangenis als super-model van de sociale realiteit: "les chaînes des prisonniers sont les mêmes que celles de tous les hommes sans pouvoir sur leur vie: elles sont simplement plus visibles". (Comité d'Actions des prisonniers).

Situering

Melossi en Pavarini hebben gepoogd de precieze relatie aan te geven tussen de economische strafpolitiek en het penitentiare model in het zich ontwikkelend kapitalistisch produktiemodel. Het kernprobleem in de discussie is steeds, ofwel aan het strafrechtelijk systeem een hegemonische structuur op superstructureel-ideologisch niveau toe te kennen, ofwel het te erkennen als een vorm van het productieproces, die continu mee evolueert met de economische structuur.¹³

Melossi en Pavarini geven een duidelijke visie weer op de precieze verhouding tussen de burgerlijke straf als vergelding en het kapitalistisch produktiesysteem. De equivalentie idee (klassieke school) als juridisch idee (verhouding daad-straf) vindt zijn oorsprong in het waardebegrip. De verhouding tussen misdaad en straf is noodzakelijk retributie, en dus een proportie van ruilwaarde-verhoudingen.¹⁴ De hypothese van de gevangenis-

13. PAVARINI, M. 'In tema di economia politica della pena: i rapporti tra struttura economica e lavoro penitenziario alle origini del sistema capitalistico di produzione', in: *La Questione criminale*, II, nr. 2/3, 263-293.

14. PASUKANIS, E., *La théorie générale du droit et le Marxisme*, Paris, 1970.

straf als strafrechtelijke opvoeding tot resocialisatie van de gedetineerde via de discipline en de uitbuiting, is historisch dialektisch verbonden met de strijd van de verlichte burgerij voor rechtszekerheid, legaliteit... (Cf. Bentham, Beccaria, Rush). Zoals de contractvrijheid tussen de werknemer en werkgever onafscheidbaar verbonden is met de uitbuiting in het productieproces, zo zijn de straf als retributie en de strafuitvoering, de formele gelijkheid en de substantiële ongelijkheid, en de juridische zekerheid en de feitelijke willekeur met elkaar verbonden. Melossi en Pavarini duiden de verhouding tussen gevangenis en arbeidsmarkt als volgt aan :

<i>arbeidsmarkt</i>	<i>gevangenisarbeid</i>	<i>functie van gevangenis</i>	<i>penale ideologie</i>
1. aanbod arbeid vraag arbeid	niet-productief niet-industrieel niet-retributief	opslagplaats van arbeidskracht	intimidatiestraf
2. aanbod arbeid vraag arbeid	productief industrieel retributief	opvoeding tot arbeidsdiscipline	resocialisatie

Foucault heeft in "Surveiller et Punir" de problematiek wel enigszins anders uitgewerkt. Voor hem zijn de concreet-historische contexten van veel minder belang. Zijn disciplinair model is voorbereid om zich te reproduceren ondanks de maatschappelijke transformatieprocessen. M.a.w. hij kent aan zijn model veel grotere autonomie toe, waarvoor hij zeer scherp vanuit marxistische hoek is aangevallen, o.a. wegens het cultuurpessimisme dat eraan vastkleeft. Economische produktieverhoudingen, klassenstrijd staan voor Foucault immers op de tweede plaats. Door Sartre werd hem dan ook aangewreven dat hij het meest interessante verwaarloost, nl. hoe de 'savoir' tot stand komt in concrete, historische omstandigheden en hoe van de ene naar de andere 'savoir' wordt overgegaan. Melossi zelf valt hem aan op zijn idealistisch karakter, omdat hij bij een geschiedenis van het ontstaan van de gevangenen de fabriek en de klassenstrijd vergeet, m.a.w. miskenning van de praxis, van de produktieverhoudingen en de dialektiek.

De marxistische discussie die de noodzakelijke en voldoende elementen moet aanbrengen voor een wetenschappelijke verklaring van de structurele fundamenteën van de criminaliteit, van de geïstitutionaliseerde criminaliseringsprocessen, bepaald door het kapitalistisch produktiemodel, is er nog niet in geslaagd tot een globale criminele deviantietheorie te komen. De steeds dwingende terugval tot 'economisme' of tot idealistisch geloof in een criminaliteits-vrije socialistische samenleving stremmen de vrij interessante discussies en ontwikkelingen.¹⁵

Hopelijk zal de vertaling van *Carcere e fabbrica* de discussie tussen de zeer rijke engelstalige literatuur in de radicale criminologie en de Italiaanse marxistische stroming sterk stimuleren.

J. Vervaele

15. FERRASOLI, L. en ZOLO, D., Marxismo e questione criminale, in : *La Questione Criminale*, III, nr. 1, 97-137..